

Elefántcsonttoronyból világítótorony

Bander Katalin – Berács József – Horváth Ákos –
Hrubos Ildikó – Kováts Gergely – Nagy Gábor –
Veroszta Zsuzsanna: Elefántcsonttoronyból világítótorony.
Aula, Budapest, 2012
Hrubos Ildikó (szerk.)

Pusztai Gabriella

„Bölcsészdoktor vagyok, a főlélesleges tudományok tudora, és mindennel foglalkozom, ami rendes embernek nem jut az eszébe.” – mondja Szerb Antal hőse büszkén, annak a világnak a szimbolikus megtestesítőjeként, amikor az egyetem a tudós közösségek elefántcsonttoronyaként tekintett önmagára. A sorok mögött olvasható ironikus kritika a napjainkra beteljesedő folyamat kezdetét jelzi, melynek vezéreszméi a termelt tudás alkalmazhatóságának szempontja, a piaci versenybe ágyazott, stratégiai szemléletől áthatott szervezetté alakulás elvárása. Mára az önértelmezésekben, a szakmai és a közéleti diskurzusokban egyaránt dominánssá vált a felsőoktatási rendszerre növekvő egyetem közvetlen, utilitárius szempontok szerinti értékelése. Egyes szakirodalmi interpretációk rámutatnak arra, hogy ez a folyamat egyszersmind szegényedés is a szellemi horizont tekintetében, önállóságvesztés, sőt kiszolgáltatottság a szervezet szemszögéből, s lényegében proletarizálódás az oktatói, kutatói státus vonatkozásában. A folyamat eredménye, hogy az oktatás és a kutatás áruvá válik, s a profitot nem növelő tevékenységek elmaradnak. E kritikai interpretációval szemben azonban az oktatáskutatás funkcionalista vonulata a változások újabb vonására hívta fel figyelmünket. A felsőoktatás a kutatási és oktatási feladatok vállalása mellett a mindennapi tudás bővítéséhez, a helyi és regionális közösségek konkrét szükségleteinek ellátásához, sőt, nemcsak a jólét, hanem a társadalmi jólét szolgálatához is hozzájárulást nyújt. A világítótorony szép metaforája a címben ezt az új szerepkört, a harmadik misszió megjelenését foglalja össze. A Hrubos Ildikó által szerkesztett kötet a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központjának műhelyéből került ki, s a felsőoktatás ezen paradigmaváltásáról kínál kutatáson alapuló megállapításokat.

A tanulmánykötet a felsőoktatási rendszer szemünk előtt lejátszódó átrendeződésének egy kevésbé elemzett mozzanatát értelmezi, mikor az intézmények eme világítótorony szerepét

teszi mérlegre. A felsőoktatás utóbbi évtizedben zajló átalakulása kapcsán a felsőoktatás-politika aktorainak figyelmét elsősorban a változások azon vonulata kötötte le, amely a nemzeti és nemzetközi szintű homogenizálódás irányába hatott. A strukturális, a program szerinti, valamint a –már szabad szemmel is jól látható – reputációs diverzitásra ugyan figyelmeztetett a szakirodalom, de a nemzetközi „rangorfétisizmus” (Hrubos, 2012, 14) nyomása alatt inkább terjedtek a különbözőséget takargató, diszfunkcionális intézményi reakciók, azaz, szemléletes metaforával a „monkey policy”. Mivel azonban a nagymúltú és az újabb intézmények által vállalt és a ténylegesen megvalósuló funkciók jelentősen kibővültek, a felsőoktatás világa hihetetlenül sokszínűvé vált. Az intézmények és az intézményi egységek nagyon különbözővé váltak. Emellett az intézményi érdekek okozta vakság, egyfajta intézményi *homeblindness* is hozzájárul ahhoz, hogy a felsőoktatás fogalma elvesztette egyértelmű jelentését. A különböző interpretációk közötti átjárhatóság minimálisra csökkenése, vagy ahogy a kötetben olvassuk, az „értelmezési verseny” (Kováts, 2012, 250) magyarázza a felsőoktatás körül újabban fellángoló vitáink növekvő hevesységét. A problémát sokáig csak a konkrét szervezeti tapasztalatokkal bíró, s az intézményi tapasztalatainkon, közérzetükön is felülemelkedni tudó, reflektálni képes szakmabeliek sejtették, s a legutóbbi időkig igen kevesen vizsgálták.

Hrubos Ildikó és munkatársai egy nemzetközi projekthez csatlakozva arra tettek kísérletet, hogy akárcsak földrengés után a térképészek, rögzítsék a hazai felsőoktatási térkép mintázatát. Munkájuk az európai összehasonlítást végző U-Map projekthez kapcsolódik szorosan, mely a 1970-es években kidolgozott Carnegie osztályozást az ezredfordulón továbbfejlesztve széleskörű indikátorrendszerrel kezdett el dolgozni. Hrubos és kutatótársai felismerve az intézményi szint feltáratlanságát, az intézményeket választották elemzési egységükül, miközben persze felhívták a figyelmet arra, hogy megkerülhetetlen az intézményi egységek szintjén folytatni az elemzést. Az intézmény szintű funkcionális elemzés segítségével a manifeszt és a látens társadalmi funkciók szerinti sokféleségben rendet teremtve, a felsőoktatási intézmények figyelemre méltó tipológiáját alakították ki rámutatva arra, hogy a felsőoktatási rendszert nem csupán graduális különbségek tagolják, mint ahogy a felsőoktatási rangsorok hívei hiszik, hanem nominális eltérések. A ranking szemlélet két szempontból is kritikát kap általuk, egyrészt, mert abban a megközelítésben a felsőoktatás funkcióinak igen fontos dimenziói nem jutnak az őket megillető szerephez, másrészt, mert a változatos intézményi funkciókból eredő eltéréseket tévesen graduálisként tüntetik fel. Jelen vizsgálat érdeme, hogy a rangsorolás során korábban rendre figyelmen kívül hagyott vizsgálati dimenziókat is elemzés tárgyává teszi, másrészt a nominális eltérést mutató intézményeket nem hierarchizálja.

Az elemzés során teljeskörű adatforrásokra, központilag szervezett kérdőíves vizsgálatok adataira és sokszínű dokumentumelemzésre (honlapok, szabályzatok) támaszkodtak a szerzők. Az indikátorok egy része valamely tényező intézményen belüli súlyát, mások az intézmény hálózaton belüli szerepét fejezik ki. A vizsgálati dimenziók az intézmény képzési profiljának legfontosabb vonásai, a hallgatói kompozíció legelemibb jellemzői, a kutatási potenciál főbb mérőszámai s a nemzetközi orientáció mutatói és az intézményi irányítás karaktere voltak. A felsőoktatás oktatási és kutatási feladatokhoz újabban hozzáadódókat, melyek a társadalmi környezet jóllétének növelése érdekében vállalt szerepekről árulkodnak, a „harmadik misszió” gyűjtőnéven tárgyalja a szakirodalom. Ennek megragadására került a tárgyalt dimenziók közé a tudástranzfer és a regionális elkötelezettség, azonban az erre

vonatkozó korábbi adatfelvételek hiányában a kutatók kevesebb indikátort találtak mérésükre, mint amit a nemzetközi U-Map projekt alkalmaz. A tudástranszfer működésének megragadására a K+F projektek egy főre jutó számát illesztették a modellbe, míg az eredeti koncepcióban az elindított vállalkozások, a szabadalmak száma, a kulturális aktivitás és a tudástranszferből szerzett jövedelem aránya is szerepelt. A regionális elkötelezettség dimenziója, ami egyelőre az eredeti modellben nem tűnik túlzottan kimunkáltnak, a hazai mappingben megjelenő mutatók (a régióból beiratkozók aránya és a munkavállalóként régióban maradó aránya) mellett a régióból származó jövedelmet is szerepelteti. Az egyes régiók népességének társadalmi, iskolázottsági, foglalkoztatási különbségeire reflektáló kontrollváltozók, illetve az azokhoz hozzájárulást nyújtó felsőoktatási funkciók felmérése, úgy tűnik, eddig nem kerültek be a modellbe. A szerzők maguk is érezték ennek hiányát, s különböző eszközökkel (a honlapok elemzésével) igyekeztek kiegészíteni a mozaikos képet.

A könyvben összefoglalt kutatás legfontosabb erénye, hogy a hazai intézményhálózat kontextusában próbálták ki az U-Map osztályozási rendszerét, s arra keresték a választ, hogy a jelenleg kialakított indikátorok milyen érzékenységgel képesek a felsőoktatási rendszerünk sokféleségét megragadni. A fenti dimenziók alapos vizsgálatával, majd a sokféle adat klaszterelemzésbe való bevonásával a hazai intézmények nyolc típusát tudták megragadni. Megállapítható, hogy a kiválasztott indikátorok felhasználása valóban finom distinkciók megfogalmazására tette képessé a kutatócsoportot, s a kialakított típusok sokszínűsége arra is rámutatott, hogy ez a módszer valóban jelentős többletet kínál a felsőoktatási intézmények és intézményhálózat elemzéséhez. Már a tipológia csoportképző tényezők szerinti áttekintése, melyet a Hrubos és Horváth által írt második fejezetben olvashatunk, jóval felülmúlja a korábban bevett indikátorok (fenntartó, intézménytípus) révén elérhető kép árnyaltságát, s fontos új tudományos eredményeket kínál. Világossá válik például, hogy a hazai felsőoktatás belső sokszínűsége nem a fenntartói törésvonalak mentén mutatkozik a legerősebbnek, hiszen az állami és a nem állami fenntartású intézmények több csoportban is egymás mellé kerülnek. Sokkal markánsabb szeparációs felületnek mutatkozik viszont az intézménytípus, amelyről a bolognai szerkezetváltás illúziójától áthatva sokan úgy vélték, hogy el fog tűnni, azonban jelen eredmények szerint messzehatóan meghatározza az intézmény karakterét. Lényeges törésvonalnak bizonyult a doktori képzés léte vagy nem léte is. Az első négy típusban (a kislétszámú hittudományi és alapítványi főiskolák, a szakfőiskolák, valamint a művészeti szociális és pedagógusképző főiskolák) a felsőoktatás legmagasabb képzési szintje lényegében nincs jelen, míg kiemelkedően nagyarányú a doktori képzés azokban az intézményekben (a két nemzetközi magánegyetemen, valamint a speciális profilú kislétszámú egyetemeken), melyek erőssége a kifejezetten alacsony hallgató-oktató arány, s minden képzési szinten kisebb csoportokban dolgozva érnek el magas képzési minőséget. További éles szeparációs felületet képez a felsőfokú szakképzés jelenléte is.

Úgy tűnik, a szűkebb intézményi profilú intézmények hatékonyságát növeli az intézményi célokat vélhetően általánosan övező belső konszenzus is. A kutatás világosan rámutat, hogy a konszenzus hiányának és a belső diverzitásnak leginkább kitett intézmények a legszélesebb profilú egyetemek. Ezekben a doktori fokozattal kilépők száma, a kutatási bevételek aránya, a projektek mennyisége azt mutatja, hogy az erősségük egyértelműen a magasabb szintű képzések és a kutatási teljesítmény, ennek ellenére a képzés legalacsonyabb szintjein is jelen

kívánnak lenni, s a magas hallgatólétszámok elérését eröltetik, noha az oktatási-képzési bevételeik aránya jellegzetesen alacsony. Ide tartoznak a klasszikus állami, valamint az újabb széles profilú egyetemek. Ezek az intézmények próbálnak jó pontot szerezni a különböző rangsorok összes szóba jöhető szempontja szerint, úgy tűnik, ők válnak leginkább a monkey-policy áldozatává.

Elsősorban a „harmadik misszió” kitapintását célozva vállalkoztak a kutatók az intézményi honlapokon megtalálható küldetésnyilatkozatok s egyéb szövegek elemzésére, természetesen annak tudatában, hogy ezek nem a tényleges funkciókat, hanem inkább az erre vonatkozó ambíciókat tükrözik. Míg Bander elemzésének legfontosabb tanulságai szerint a manifeszt célok szerint az oktatási-képzési tevékenység alapján egyre csökken a különbség a korábbi intézménytípusok között, addig a kutatás kiemelt célként való megfogalmazása továbbra is az egyetemek megkülönböztető jegyévé válik. A harmadik típusú misszió a klasszikus egyetemek egyre komplexebb küldetésének lényeges elemeként van jelen a rendszerben.

A kutatócsoport érénye, hogy az intézmények regionális küldetésének szempontját kiemelt figyelmel kezelték, s a lehetőséghez képest alaposan igyekeztek ezt megragadni. Verosza tanulmánya az intézményi szintű elemzést gazdagítva individuális szinten kísérli meg értelmezni az egyes régiók felsőoktatásának hatását. A hallgatókat nem a megszokott vertikális társadalmi egyenlőtlenségi dimenziók alapján vizsgálják, hanem izgalmas, új szempontokat felvetve a pályaválasztás és a továbbtanulás motivációinak regionális eltérései szerint. A regionális elkötelezettséget vizsgáló tanulmány fontos megállapítása, hogy miközben az Észak-Alföld kiemelkedő végzeteket megtartó erejéről szólnak a kutatási eredmények, s a Közép-Magyarországon végzetek jelentős része visszatér a régiójába, a frissdiplomás munkavállalók terén, melyek aránya meghaladja az ott végzetekét, jelentős humán tőkét csatornáz el a többi régióból, ezzel tovább tágítva a régiók közti szakadékokat. A fővárosi felsőoktatási régió másik hat régió rovására érvényesülő elszívó hatása a jelentkezők, a felvettek s a frissdiplomások foglalkoztatása terén egyértelműen kitapintható. Az orvos-egészségügyi és pedagógusképzések regionális kötődése valamelyest ellensúlyozza ezt, hisz nemcsak többen tanulnak a központi régióon kívül, hanem végzés után is többen távoznak onnan.

Egészséges megközelítésnek tartjuk a nemzetköziesedés dimenziójának más szempontokkal egyenrangú kezelését a modellben. Berács és Nagy e kérdést részletesen tárgyaló tanulmányaikban az intézményi szintű elemzés felől elmozdulnak a nemzetközi összehasonlítás irányába, de a hazai intézményi térkép ezzel együtt is új réteget nyer a hallgatói export/import arányok, a nemzetközi citációs mutatók, sőt ezek együttmozgásának megfigyelése révén. Az olvasó úgy véli, hogy a nemzetköziesedést elemezve néhány ponton nem elég reflektált a szerzők graduális hierarchizálásra hajló, versenyelvű megközelítésmódja, melyet a kutatócsoport kezdeményezése éppen meghaladni tervezett. A kérdés tárgyalásának fontos érénye azonban, hogy figyelmeztet a nemzetköziesedési versenyben bekövetkező intézményi erőfeszítések számos kockázatára. Talán egyre nem, mégpedig arra, hogy a nemzetközi hallgatói import utáni sóvárgás a felsőoktatás regionális és lokális válaszadó képességének rovására mehet. Ez a dilemma is aláhúzza Kovács intézményirányítással kapcsolatos elemzésének aktualitását, mely az intézményi célrendszer kitűzésének és realizálásának szervezeti szereplőire és egységeire fókuszál, s az intézményirányítás típusait és változásait igyekszik felvázolni.

A kötet néhány tömörebb, összefoglaló tanulmánya s más, kutatási zárótanulmány állapotában publikált írása, aprólékos elemzései a hazai felsőoktatás-kutatás értékes, új fejleményeinek számítanak. A munka jelentősége az, hogy újraértelmezi a diverzitás fogalmát, s arra hívja fel a figyelmet, hogy a bővülő társadalmi elvárásokra válaszul a felsőoktatás szükségszerűen sokszínűvé válik, az intézmények nem rendezhetők egydimenziós rangsorba. A könyv egyik legfontosabb üzenete a felsőoktatási intézmények menedzsereinek szól. Jó, ha belátják, nem az a fontos, hogy agresszívan hirdessék és mindenáron eladják felsőoktatási „terméküket”, hanem hogy a konkrét társadalmi kihívásokra értelmes és érvényes válaszokat legyenek képesek megfogalmazni, továbbá, ha a rövid távú (vagy csak vélt) piaci érdekektől vezérelve túl sokféle funkció ellátását erőltetik, az intézmény belső fragmentáltsága kritikussá, működése pedig diszfunkcionálissá válhat.